

Handboek Nederlandse politieke partijen

D66 van radicale vernieuwingsbeweging tot sociaal-liberale partij

Door Menno van der Land

Geschiedenis

Op 15 september 1966 presenteert een groep van 36 personen, zichzelf aanduidend als het 'Initiatiefcomité D'66' in perscentrum Nieuwspoor in Den Haag een politiek pamflet met de titel *Appèl aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie*. Onder leiding van de journalist Hans van Mierlo doet het Initiatiefcomité in het pamflet voorstellen voor een vergaande democratisering van politiek en samenleving. De reacties op het initiatief zijn overweldigend en op 20 oktober 1966 wordt de Politieke Partij Democraten '66 (D'66, later D66) opgericht. Met Van Mierlo als lijsttrekker wint D66 bij de tweedekamerverkiezingen in februari 1967 zeven zetels, waarmee de nieuwe partij de voorpagina van de *New York Times* haalt.

De nieuwe partij is de status van beweging nog maar net ontstegen en een revolutie ontketenen blijkt niet eenvoudig. Vanaf 1971 zoeken de democraten daarom naar samenwerking met andere progressieve partijen om een parlementaire meerderheid te vormen. Samen met PvdA en PPR wordt gestreefd naar de vorming van een Progressieve Volkspartij. Deze koers levert D66 bij de verkiezingen in 1971 nog vier zetels winst op. Voor de vervroegde verkiezingen in 1972 presenteren de drie progressieve partijen een gezamenlijk programma, *Keerpunt '72*, maar de democraten kampen met een gebrek aan zichtbaarheid en herkenbaarheid en verliezen vijf van de elf zetels. Ondanks het verlies neemt D66 voor het eerst in haar bestaan deel aan een regering: het kabinet-Den Uyl.

Nadat de PvdA begin 1973 een einde maakt aan de progressieve samenwerking, neemt de interne verdeeldheid binnen D66 toe en gaat het snel bergafwaarts met de partij. Een deel van de partij ziet niets in de progressieve samenwerking. Van Mierlo verliest steeds meer steun voor zijn 'krankzinnige avontuur' en na de formatie van het kabinet-Den Uyl treedt hij af. Hij wordt opgevolgd door kinderboekenschrijver Jan Terlouw. De verandering politiek leiderschap betekent een belangrijke koerswijziging voor D66. Terlouw neemt afstand van de progressieve samenwerking en benadrukt het eigen karakter van D66. Hij weet het tij voor D66 echter niet te keren en op een emotioneel partijcongres in september 1974 wordt een motie om de partij op te heffen met ruime meerderheid aangenomen. De benodigde tweederde meerderheid wordt echter niet gehaald. D66 gaat aan de interne verdeeldheid ten onder en de droom lijkt voorbij.

Na het partijcongres in 1974 valt de partij nagenoeg stil. Het partijkantoor wordt gesloten en de administratie belandt in een verhuisdoos op zolder. Maar nadat D66-staatssecretaris Glastra van Loon in 1974 aftreedt, richt hij zich samen met Jan Terlouw op de wederopbouw van D66. Het duo weet D66 nieuw leven in te blazen en positioneert D66 daarbij als 'vierde stroming' in de Nederlandse politiek. In 1976 maakt partijleider Terlouw onverwacht bekend niet langer beschikbaar te zijn voor het lijsttrekkerschap van D66. Een succesvolle handtekeningenactie haalt hem over om te blijven, bij de verkiezingen haalt de partij die eerder op sterven na dood was acht zetels.

De verkiezingsleus 'het redelijk alternatief' wordt het visitekaartje van D66 en met succes: in 1981 zijn de democraten met zeventien zetels groter dan ooit. D66 neemt deel aan het kabinet-Van Agt II, dat een jaar later echter alweer ten val komt. Tijdens een kortstondige deelname aan het interimkabinet-Van Agt III komt D66 zwaar onder vuur te liggen. Als de partij bij de verkiezingen terugvalt naar zes zetels, treedt Terlouw af als partijleider. Hij wordt opgevolgd door kamerlid Maarten Engwirda. Voor de tweede keer in haar bestaan stevent D66 af op een crisis.

In januari 1985 kondigt Hans van Mierlo aan bereid te zijn opnieuw het lijsttrekkerschap van D66 op zich te nemen. In *Een reden van bestaan* zet Van Mierlo het bestaansrecht van D66 uiteen. Met Van Mierlo keren de staatsrechtelijke idealen terug op de agenda van de democraten en bij de verkiezingen een jaar later haalt D66 negen zetels. Vanuit de oppositie profileert de partij zich als tegenstander van de heersende politieke cultuur, die volgens de democraten teveel om de machtsvraag draait en waar ideologische scheidslijnen oplossingen voor actuele problemen in de weg staan.

In 1989 wordt deze koers beloond met twaalf kamerzetels. In dat jaar worden de democraten buiten de formatie van het derde kabinet-Lubbers gehouden. Vanuit de oppositierol groeit de partij gestaag verder. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1994 boekt D66 een historische verkiezingsoverwinning en stijgt van twaalf naar 24 zetels. Door deze overwinning, alsmede het historische verlies van het CDA, is voor D66 een centrale rol weggelegd bij de coalitiebesprekingen. Na een langdurige formatie komt het door Van Mierlo zo vurig gewenste 'paarse' kabinet van PvdA, VVD en D66 tot stand. Voor het eerst sinds 1917 worden de confessionelen buiten de regering gehouden.

Niets lijkt een succesvolle regeerperiode in de weg te staan, maar het loopt anders. De bewindslieden van D66 staan regelmatig bloot aan kritiek en de Democraten hebben er moeite mee om hun eigen, vaak genuanceerde standpunten duidelijk over het voetlicht te brengen. In 1997 maakt Hans van Mierlo bekend dat hij bij de volgende verkiezingen geen lijsttrekker meer zal zijn. Els Borst neemt het lijsttrekkerschap van hem over, maar nadat D66 bij de verkiezingen in 1998 tien zetels verliest, draagt ze het partijleiderschap over aan Thom de Graaf. Hoewel D66 getalsmatig niet nodig is voor een kamermeerderheid, neemt de partij toch deel aan 'paars 2'. In mei 1999 sneuvelt het voor D66 zo belangrijke wetsvoorstel voor invoering van het correctief referendum tijdens de 'nacht van Wiegel'. D66 stapt uit het kabinet, maar de breuk wordt al snel gelijmd. Vanaf de 'nacht van Wiegel' komt het niet meer goed met de beeldvorming rond D66. Voor de kiezers speelt de partij nauwelijks nog een rol van betekenis.

Bij de verkiezingen in 2002 ageert politieke nieuwkomer Pim Fortuyn met veel succes tegen 'acht jaar paars'. Alle gevestigde partijen verliezen fors, D66 halveert en houdt zeven kamerzetels over. Na twee regeerperiodes gaan de democraten weer de oppositie in. De verkiezingsnederlaag dreunt binnen D66 nog lang na. Maandenlang is het onrustig binnen de partij. In de publieke opinie vindt de genuanceerde houding van de democraten in deze periode weinig gehoor en als kleine partij verdwijnt D66 buiten beeld. Terwijl binnen de partij de positie van partijleider De Graaf ter discussie staat, overheerst naar buiten toe het beeld van een partij in verwarring.

Na de vervroegde verkiezingen in 2003, waarbij D66 opnieuw een zetel verliest, trekt Thom de Graaf zich terug als partijleider. Boris Dittrich wordt door de Tweede Kamerfractie aangewezen als nieuwe fractievoorzitter. Als blijkt dat PvdA en CDA het niet eens worden

over de vorming van een kabinet, gaat Dittrich in gesprek met CDA en VVD. Hij verkiest een rol als junior coalitiepartner boven een marginale rol in de oppositie. Bij een deel van de achterban leidt het vooruitzicht van een centrum-rechtse coalitie echter tot grote ongerustheid. Op een speciaal partijcongres in Rotterdam probeert de partijtop de achterban over te halen met de regeringsdeelname in te stemmen. Pas als aan het eind van het congres D66-godfather Hans van Mierlo het woord neemt en zijn steun voor regeringsdeelname uitspreekt, sluiten de gelederen zich en stemt het D66-congres in met regeringsdeelname. D66 is voor de vijfde keer in haar bestaan regeringspartij.

Het is de eerste keer dat D66 deelneemt aan een centrum-rechtse coalitie. Voor veel van de sociaal-economische hervormingen van het kabinet bestaat weinig maatschappelijke steun en de steun van D66 voor het kabinetsbeleid komt de partij op veel kritiek te staan. Bovendien worstelen de Democraten zichtbaar met de regeringsdeelname. Binnen de partij neemt de steun voor het kabinet snel af.

In de nacht van 23 maart 2005 sneuvelt het wetsvoorstel voor de invoering van de gekozen burgemeester van D66-minister voor Bestuurlijke Vernieuwing Thom de Graaf in de Eerste Kamer. De Graaf hoopt zich nog te kunnen richten op het eveneens bij de kabinetsformatie afgesproken nieuwe kiesstelsel, maar fractieleider Dittrich wil de regeringsdeelname van D66 niet op het spel zetten voor de staatsrechtelijke speerpunten van de partij. Dit is voor De Graaf aanleiding om af te treden. Na twee dagen onderhandelen komen CDA, VVD en D66 tot een aanvullend regeerakkoord. Op een speciaal partijcongres, dat live op televisie wordt uitgezonden, gaat de achterban uiteindelijk toch akkoord. Partijvoorzitter Alexander Pechtold volgt De Graaf op als minister voor Bestuurlijke Vernieuwing.

Na de 'Paascrisis' probeert Dittrich met het project 'Op weg naar een sociaal-liberaal manifest' zijn leiderschap te vestigen en de partij ideologisch opnieuw te verankeren, maar het project sterft een stille dood. Ondertussen doet Alexander Pechtold als nieuwkomer in Den Haag regelmatig van zich spreken. Hij krijgt veel kritiek van de andere partijen te verduren, maar er bestaat ook sympathie voor zijn onorthodoxe en provocerende wijze van optreden.

In februari 2006 keert de Tweede Kamerfractie van D66 zich tegen een militaire missie naar Afghanistan. Na een voor de democraten dramatisch verlopen debat in de Tweede Kamer legt fractievoorzitter Dittrich zijn functie neer. Zijn opvolger Lousewies van de Laan brengt in juni 2006 het kabinet ten val, door naar aanleiding van het debat over het Nederlandschap van Ayaan Hirsi Ali de steun van de D66-fractie voor het kabinet in te trekken. Er worden voor november vervoegde verkiezingen uitgeschreven.

Na een felle en publiekelijk uitgevochten strijd om het lijsttrekkerschap wordt Alexander Pechtold gekozen als nieuwe lijsttrekker. De partij heeft in de voorbije periode echter zoveel imagoschade opgelopen, dat herstel van het vertrouwen op zo'n korte termijn een onmogelijke opgave is. De middelen zijn bovendien te beperkt om met een goede campagne de negatieve spiraal in de opiniepeilingen bij te buigen. De democraten voeren dan ook campagne zonder veel hoop op succes. De verkiezingsleus 'Eigenlijk bent u een D66'er' mag niet baten en D66 valt terug naar drie zetels.

Vanuit de oppositie tegen het conservatief-christelijke kabinet-Balkenende IV wordt geprobeerd het vertrouwen van de kiezers te herwinnen. Ondanks de kleine fractie weet Pechtold zijn partij goed over het voetlicht te brengen. In het gepolariseerde klimaat spreken

zijn heldere taalgebruik en genuanceerde standpunten aan. Pechtold profileert D66 als hervormingspartij op terreinen als de arbeidsmarkt, de woningmarkt, de zorg en het onderwijs. Tegelijkertijd groeit Pechtold uit tot dé opponent van Geert Wilders op het terrein van immigratie en integratie. Geleidelijk aan begint D66 weer te stijgen in de opiniepeilingen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 haalt D66 tien zetels. Even lijkt regeringsdeelname in zicht, maar de formatie van een ‘paars-plus’ kabinet mislukt. Maar na de derde grote crisis sinds het ontstaan van de partij is D66 weer terug.

Ideologisch-programmatische ontwikkeling

Bij de oprichting onderscheidt D66 zich van de gevestigde politieke partijen door geen beginselprogramma op te stellen. In plaats van ideologische politiek op basis van statische en al snel verouderde beginselen willen de democraten ‘pragmatische’ politiek bedrijven, politiek gericht op concrete en doelmatige oplossingen voor actuele politieke problemen. In het eerste verkiezingsprogramma stellen de democraten de radicale democratisering van politiek en samenleving centraal. In het programma ligt de nadruk op ‘nieuwe spelregels’ voor de parlementaire democratie: rechtstreekse verkiezing van de minister-president, invoering van een districtenstelsel, een rechtstreeks gekozen burgemeester en opheffing van de Eerste Kamer.

In 1972 komt de Club van Rome met een alarmerend rapport over de problemen waarmee de wereld te kampen heeft als gevolg van de economische groei en vervuiling. Vanaf het begin krijgt dit thema veel aandacht bij D66, ook in de samenwerking met de andere progressieve partijen. De gezamenlijke commissie-Mansholt vertaalt de problematiek van het einde van de aarde uit het rapport van de Club van Rome in de nieuwe boodschap van de progressieve drie en legt daarmee de basis voor het gezamenlijke verkiezingsprogramma, *Keerpunt '72*.

Na de collectieve bijna-doodervaring halverwege de jaren zeventig presenteert D66 zich niet langer als radicale vernieuwingsbeweging, maar als een ‘redelijk alternatief’ voor de andere partijen: de ‘vierde stroming’ in de Nederlandse politiek. De democraten kiezen daarmee voor een expliciete erkenning van de bestaande politieke stromingen (liberalisme, sociaal-democratie en confessionalisme) waartegen de vroegere vernieuwingsbeweging D66 zich verzette. Het nieuwe D66 speelt in op de politiek-maatschappelijke situatie in de jaren zeventig, die wordt gekenmerkt door de gevolgen van de oliecrisis van 1973 en de daaropvolgende economische recessie. Milieu en technologische vernieuwing vormen de speerpunten in de D66-verkiezingsprogramma’s uit deze periode.

De wedergeboorte van D66 gaat tevens gepaard met een poging om de partij op een hechtere ideologische grondslag te vestigen. Het *Beleidsprogramma 1977-1981* stelt de handhaving en vergroting van individuele ontplooiingsmogelijkheden voorop. Ook vraagt D66 aandacht voor de ‘menselijke maat’ temidden van de ‘onbestuurbare processen en structuren in de samenleving’. Het links-liberale karakter van de democraten komt in deze periode steeds duidelijker op de voorgrond. In 1979 worden de uitgangspunten van D66 voor het eerst vastgelegd in een beginselprogramma: de *Uitgangspunten van denken en handelen van D'66*.

In de eerste helft van de jaren tachtig ontbreekt het D66 aan een sterk inhoudelijk profiel. Op het partijcongres in 1983 worden voorstellen gedaan om de partijnaam uit te breiden met een voorvoegsel als ‘links-liberaal’ of ‘sociaal-liberaal’, maar geen van deze voorstellen wordt aangenomen. De situatie verandert als Hans van Mierlo terugkeert als lijsttrekker en in *Een reden van bestaan* het bestaansrecht van D66 uiteenzet. De terugkeer van Van Mierlo

betekent de revitalisering van de oude staatsrechtelijke idealen. De links-liberale partij van Terlouw wordt weer de vernieuwingsbeweging van Van Mierlo, de no-nonsensehouding van Terlouw maakt plaats voor de filosofische beschouwingen van Van Mierlo.

De nieuwe positie van D66 is ‘tegenover’ de andere partijen wat betreft de ideeën over partijpolitieke en staatkundige vernieuwing. Tegelijkertijd plaatst Van Mierlo D66 ‘tussen’ de andere partijen om de partij klaar te stomen voor regeringsverantwoordelijkheid. De democraten willen laten zien dat ze een andere politieke cultuur vertegenwoordigt, een strategie die aanslaat bij het electoraat. Begin jaren negentig wordt D66 in toenemende mate gezien als dé niet-confessionele middenpartij van Nederland. Naast democratische vernieuwing spelen ook milieu, drugsbeleid en ethische vraagstukken zoals euthanasie en abortus een belangrijke rol in de profilering van D66. Ondanks oproepen daartoe voelt partijleider Van Mierlo er niets voor om de partij van een ideologisch etiket te voorzien. De nieuwe generatie D66’ers laat het er echter niet bij zitten en in 1997 nemen de Democraten, op voorstel van de jongerenbeweging ‘Opschudding’ het etiket ‘sociaal-liberaal’ aan, waarmee tot uitdrukking wordt gebracht dat het gedachtegoed van D66 een synthese is van sociale en liberale standpunten.

Onder leiding van Thom de Graaf en later Boris Dittrich profileren de democraten zich expliciet als sociaal-liberale partij, maar het etiket biedt de kiezers noch de democraten zelf veel houvast. Het plan van Dittrich om de D66-beginselen op te schrijven in een ‘sociaal-liberaal manifest’, sneuvelt. In plaats daarvan formuleren de democraten in het verkiezingsprogramma 2006-2010 vijf ‘richtingwijzers’ die de kern van het D66-gedachtegoed beschrijven: vertrouwen op de eigen kracht van mensen, denk en handel internationaal, beloon prestatie en deel de welvaart, streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving, koester de grondrechten en gedeelde waarden.

De nieuwe partijleider Alexander Pechtold slaat vanaf 2006 met succes een brug tussen de geboortepapieren van D66 op het gebied van democratisering en actuele maatschappelijke vraagstukken op sociaal en economisch gebied. In het nieuwe verkiezingsprogramma *Het gaat om mensen* staat een ‘vrij open en tolerant Nederland’ centraal en wordt veel aandacht besteed aan onderwerpen als werkgelegenheid, vergrijzing en economische groei. Pechtold profileert D66 als een partij met een sociaal-liberale agenda en een vrijzinnig-democratische houding. Hij is daarmee de eerste partijleider die D66 positioneert in de politieke stroming van de vrijzinnig-democratie.

Organisatorische ontwikkeling

Als D66 in februari 1967 haar entree maakt in de Tweede Kamer, is de jonge partij het stadium van beweging nog maar net ontstegen. Aanvankelijk denkt de partij als breekijzer het vastgeroeste politieke bestel te kunnen openbreken en daarna zelf weer van het toneel te kunnen verdwijnen. Door dit idee van een tijdelijke beweging, is er aanvankelijk weinig aandacht voor het opzetten van een professionele partijorganisatie. Maar ook in latere jaren blijft de partijorganisatie een zwak punt van D66.

De onvrede met de regentenmentaliteit, de wens om te komen tot democratisering van de politiek en de samenleving en het betrekken van de burgers bij de politiek, worden bij de Democraten weerspiegeld door een radicaal democratische besluitvorming en gedecentraliseerde organisatievorm. Het organisatorisch primaat ligt bij de besturen, het politieke primaat bij de fracties en de ledenvergaderingen. Alle leden hebben gelijke rechten

en toegang tot de Algemene Ledenvergadering (ALV), het hoogste besluitvormingsorgaan binnen de partij. Het 'one man, one vote'-beginsel geeft iedereen op deze congressen spreken en stemrecht. De instelling van een partijraad of een andere vorm van representatieve vertegenwoordiging, is door de Democraten altijd afgewezen. De decentrale opbouw van de partij en de directe democratievorm zijn daardoor vanaf de oprichting van D66 in hoofdlijnen ongewijzigd gebleven.

Op lokaal niveau functioneren de afdelingen. Behalve de specifiek lokale rol van de afdelingen in de lokale politiek vindt hier in principe ook de voorbereidende discussie voor congresbesluiten plaats. Afdelingen hebben weliswaar het recht om op het congres moties en amendementen in te dienen, maar door de directe democratie binnen D66 is de rol van afdelingen op landelijk niveau beperkt. Tussen de afdelingen en het landelijk niveau functioneren regio's, die in het verleden in wisselende mate minder en meer gewicht hebben gehad, maar over het geheel genomen toch ook een beperkte rol spelen. Sinds 1999 kent D66 ook zogenoemde 'platforms', groepen leden die niet tot één afdeling behoren, bijvoorbeeld virtuele platforms op internet. Ook deze platforms kunnen op congressen moties en amendementen indienen.

Grote partijen zoals CDA, PvdA en VVD konden in het verleden (en in mindere mate ook nu nog) een beroep doen op een vaste, georganiseerde achterban. D66 heeft die vaste achterban in veel mindere mate en dat maakt de partij kwetsbaar. In vergelijking met andere Nederlandse partijen heeft D66 altijd een zeer lage organisatiegraad gekend. Deze lage organisatiegraad wordt incidenteel versterkt: zodra de peilingen voor D66 een neerwaartse beweging laten zien, zakt de inzet die leden en vrijwilligers voor de partij plegen in. Door de periodieke terugval in aantallen kamerzetels en de daarmee gepaard gaande wisselvalligheid aan inkomsten, is een gedegen partijorganisatie nooit van de grond gekomen. Ook de financiële situatie van D66 is door de jaren heen vrijwel voortdurend ontoereikend geweest. Ook dit legt de partij beperkingen op bij het opbouwen van een professionele organisatie, het organiseren van activiteiten en het voeren van campagne en daarmee indirect bij het verwezenlijken van haar doelstellingen.

Aan D66 worden de eisen gesteld van een grote partij, terwijl ze een kleine is. In de loop der jaren hebben diverse partijcommissies zich daarom gebogen over de mankementen in de structuur van D66. Telkens kwamen zij met voorstellen om hierin op punten verbetering aan te brengen, maar de Democraten hebben de partijstructuur nooit fundamenteel herzien. Dit is het gevolg van de partijcultuur binnen D66. De Democraten zijn eigenlijk een beetje de politieke amateurs gebleven die ze in 1966 waren. Individualisten, non-conformistisch en soms een beetje anarchistisch. Wijzigingen die in de richting gaan van meer structuur of professionalisering worden dan ook vaak in strijd ervaren met de losse vrijwilligersorganisatie die D66 is.

Vanaf 2007 wordt binnen D66 echter gewerkt aan het leggen van een nieuw fundament voor de toekomst. De commissie-Groenman presenteert in het rapport *Verloren vertrouwen en de weg naar herstel*, een grondige analyse van twaalf jaar verkiezingsnederlagen en doet aanbevelingen voor de toekomst. Het landelijk bestuur van de partij komt in *Klaar voor de klim* met een plan van aanpak om D66 organisatorisch weer op de rails te krijgen. Een permanente programmacommissie werkt de 'richtingwijzers' verder uit, de partijorganisatie wordt geprofessionaliseerd en voor het eerst in de geschiedenis van de partij wordt serieus werk gemaakt van de scouting en opleiding van nieuw politiek talent. Met 22.000 leden is D66 in 2011 groter dan ooit.

Electorale ontwikkeling

Typerend voor D66 is het grillige verloop van de electorale aantrekkingskracht van de partij. De geschiedenis van D66 is één grote electorale golfbeweging.

De Tweede Kamerverkiezingen in februari 1967 zijn de eerste verkiezingen waar D66 aan deelneemt. De partij presenteert zich nadrukkelijk als vernieuwingsbeweging en weet de bij de kiezers levende onvrede over de gevestigde politieke partijen om te zetten in zeven kamerzetels. In het relatief stabiele politieke landschap in die tijd, is dit een ongekende uitslag. Vier jaar later, bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1971, blijkt de groei van D66 vooralsnog niet te stuiten: de partij wint vier zetels en komt daarmee op elf.

Daarna gaat het bergafwaarts met de nog jonge partij. De vervroegde verkiezingen komen voor D66 op een ongunstig moment (de partij verdeeld over de progressieve samenwerking). Na een mislukte verkiezingscampagne, waarin het benadrukken van de eigen identiteit van D66 en het tegelijkertijd promoten van de progressieve samenwerking onwerkbaar blijkt, verliezen de democraten vijf van de elf zetels. Het vertrek van Van Mierlo resulteert niet in het gehoopte herstel. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden, die in 1974 worden gehouden, haalt D66 gemiddeld slechts 1% van de stemmen. In veel provincies en gemeenten verdwijnt D66 van de kaart.

Na de wedergeboorte slaat de nieuwe koers, 'het redelijk alternatief', aan en bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1977 stijgt D66 van zes naar acht zetels. Daarmee wordt D66 de vierde partij van Nederland. Vier jaar later, bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1981, winnen de democraten maar liefst negen zetels en komen daarmee op een totaal van zeventien. Zes jaar na de collectieve bijna-doodervaring is D66 groter dan ooit. Een jaar later is het succes echter alweer verdampt. De problemen in het door D66 gesteunde kabinet-Van Agt II leiden bij de vervroegde verkiezingen in 1982 tot een zwaar verlies: de democraten kelderen van zeventien naar zes zetels.

In 1983 en 1984 is nog geen herstel zichtbaar. De situatie verandert pas als Hans van Mierlo in 1985 terugkeert als partijleider van D66. Met de leus 'Andere politiek' voeren de Democraten succesvol campagne en bij de Tweede Kamerverkiezingen in het voorjaar van 1986 haalt D66 negen zetels. Door een kritisch-constructieve manier van oppositievoeren bouwt D66 in de jaren die volgen aan het herstel van het vertrouwen. Onder leiding van Van Mierlo mag de partij zich verheugen in een groeiende populariteit, die bij de Tweede Kamerverkiezingen resulteert in drie zetels winst. D66 komt daarmee op twaalf zetels.

De winst resulteert niet in regeringsdeelname, maar de groei van de partij zet onverminderd door. In de opiniepeilingen stijgt D66 tot boven de twintig zetels. In 1994 wordt deze virtuele winst verzilverd. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1994 stijgt de partij van twaalf naar 24 zetels, een verdubbeling en de grootste winst die een politieke partij tot dan toe ooit heeft gehaald. Door deze overwinning, alsmede het historische verlies van het CDA, is voor D66 een centrale rol weggelegd bij de coalitiebesprekingen. Na een langdurige formatie komt het door D66 beoogde 'paarse kabinet' van PvdA, VVD en D66 tot stand.

Hoewel het 'paarse kabinet' zeer succesvol is, daalt de populariteit van D66 al snel na de totstandkoming ervan. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in maart 1995 haalt D66 9,2% van de stemmen. Omgerekend zakt de partij daarmee van 24 naar veertien zetels in

de Tweede Kamer. De 24 zetels in 1994 blijkt een electorale piek te zijn geweest. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1998 verliest D66 inderdaad tien van de 24 zetels. Hoewel D66 niet meer nodig is voor een kamermeerderheid, wordt de 'paarse' samenwerking toch voortgezet. Na acht jaar 'paars' is de glans verdwenen, zowel bij de coalitie als bij de democraten. De opkomst van Pim Fortuyn leidt tot grote verliezen bij de bestaande partijen, ook bij D66. Tijdens de meest bizarre verkiezingen in de parlementaire geschiedenis haalt de partij zeven zetels, evenveel als in het debuutjaar 1967.

Als een jaar later opnieuw verkiezingen worden gehouden, verliezen de democraten opnieuw een zetel en komen daarmee op zes. Daarmee is de neerwaartse trend nog niet ten einde. In de opiniepeilingen in de maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 schommelt D66 tussen de nul en één zetel. Het einde van D66 lijkt (opnieuw) nabij. Vlak voor de verkiezingen laten de peilingen een licht herstel zien. Als de uitslag bekend wordt, blijkt en de democraten drie zetels te hebben gehaald, een historisch dieptepunt.

Ook deze electorale dip zal de partij echter overleven: drie jaar later kan D66 in de peilingen alweer rekenen op de steun van ruim tien procent van het electoraat. Bij de Europese verkiezingen in 2009 boekt D66 voor het eerst in twaalf jaar weer winst. En nadat ook de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 succesvol zijn verlopen, wordt in juni 2010 de kroon op het werk gezet met tien zetels in de Tweede Kamer.

Typering

De eerste jaren van D66 worden gekenmerkt door de interne discussie over de vraag of D66 een tijdelijke beweging is, of een 'normale' politieke partij. In 1971 wordt deze richtingstrijd beslecht in het voordeel van degenen die D66 zien als 'normale' politieke partij die streeft naar regeringsdeelname. Het zal echter nog tot de tweede helft van de jaren zeventig duren voordat D66 onder leiding van Jan Terlouw een eigenstandige positie in de Nederlandse politiek claimt: die van de 'vierde stroming'. Terwijl Van Mierlo niets moet hebben van ideologische etiketten, noemt Terlouw D66 een 'links-liberale' partij. Na de terugkeer van Van Mierlo halverwege de jaren tachtig wordt de links-liberale partij van Terlouw weer de democratische vernieuwingsbeweging en komen de staatsrechtelijke idealen weer centraal te staan.

D66'ers hebben van oudsher een ambivalente houding ten opzichte van ideologische etiketten. In de loop der tijd worden verschillende typering gebruikt om D66 aan te duiden: vrijzinnig-democraten, progressief-democraten, radicaal-democraten, links-liberalen, progressief-liberalen, post-socialistische liberalen en sociaal-liberalen zijn er daar een paar van. Kennelijk verschaft noch de naam democraten, noch de pragmatische houding van de democraten me een bevredigend visitekaartje. In 1997 neemt D66 op voorstel van de jongerenbeweging 'Opschudding' uiteindelijk het etiket 'sociaal-liberaal' aan.

De geschiedenis van D66 overziend, valt de partij nog het best te omschrijven als een progressieve partij die inhoudelijk kenmerken van zowel het liberalisme als de sociaal-democratie in zich heeft. Bovenal pleit D66 als sinds haar oprichting voor democratisering van politiek en samenleving. De democraten willen burgers meer betrekken bij de politieke besluitvorming, meer mogelijkheden tot inspraak geven en mensen zelf keuzen laten maken. Op sociaal-economisch terrein is D66 te plaatsen tussen de collectivistische SP en PvdA ter linkerzijde en de klassiek-liberale VVD en PVV ter rechterzijde. Op het gebied van ethische vraagstukken is D66 de vrijzinnige tegenpool van de confessionele partijen (CDA, CU).

Literatuur

Menno van der Land, *Tussen ideaal en illusie – de geschiedenis van D66, 1966-2003*

Jan Terlouw, *Naar zeventien zetels en terug*

Jan Veldhuizen (red.), *Een blijvend appèl, 35 jaar werken aan vernieuwing*

Vivian Voss, *Beeld van een partij*